

Трговина Бара, Бијелог Поља и Подгорице са Дубровником (1720—1760)

Економско пропадање Дубровника, које је проистицало из нестајања лучког промета и слабења дубровачких колонија на Балкану, било је у осамнаестом веку очигледно. После 1670 трговина је задобила јак ударац оживљавањем млетачке трговине, а западне силе су се потпуно одомаћиле на Леванту. Аустриска Оријентална компанија продирала је мирним путем испред армија Пиколоминија и Савојског. Узалуд су Дубровчани уводили велике компаније. Рат 1683—99 нанео је оштре ударце дубровачкој трговини. Тада је тешко погођен наш градски живот уништењем читавог низа великих градова, а страдало је и више манастира. Дошло је до огромних поремећаја на целом Балкану.

Луке у Црногорском Приморју почеле су да одвлаче трговину од Дубровника. Дубровчани су очајнички настојали да затворе све остале луке у корист своје, кад већ нису могли сопственом снагом да управе промет ка њој. Нарочито су им сметале луке у Херцеговном и Рисну, као и оне у Габели и Макарској. 1703 успели су да на Порти издејствују забрану новске луке. То је вредело на кратко време. 1706 опет су постигли издавање султанових наредаба против Новог. Жалили су се да у Нови одлазе сви странци који су некад ишли на Дубровник. Ахмеду III поднели су 1708 извештај да Млечани лукавством одвлаче трговце у Нови, и опет су молили босанског везира да коначно затвори луку у Новоме. Али је босански тефтердар добио ферман баш за отварање луке. Ипак су непрестане дубровачке интервенције онемогућавале консолидацију луке у Новоме.

У доба црногорског рата против Турака, априла 1712, говорио је дубровачки посланик босанском везиру Ахмед-паши да Милорадовић није Дубровчанин и да не добија топове од сената. Плашио се репресалија против трговаца. Поред осталог, изјави и следеће:

„Ми никад нисмо били у тако бедном стању као данас. Трговина је скоро потпуно ишчезла. Нестали су трговци, а они преостали сасвим су погубили своје капитале. Данас у Турском царству има мање дубровачких трговаца него што је некад тамо било колонија. И ти ретки трговци су тако исцрпљени да се једва прехрањују. И поврх свега тога је дубровачка лука са-

свим забатаљена. За целу годину не стигне толико робе колико некада за месец дана“. Жалио се и на успутне царине, које су се непрестано пењале.

Септембра 1719 писао је посланик Соркочевих из Босне о говору одржаном пред пашом: „Због нових царина и зулума сад велике невоље трпе сви они који хоће да дођу у наш град; зато га трговци и напуштају, јер никоме више не одговара да код нас тргује. То је од штете за султана, а за нас значи потпуну пропаст: затвара се наша лука а отварају туђе које ће брзо процветати“. Из града Банвира писао је 23-IX како наговара пашу да тешким наметима унипрости све остале луке, пре свега Нови. Све без трајног успеха: которски провидур преговарао је успешно са Требињем да каравани још више долазе у Рисан.

Јасно су се видели главни проблеми дубровачке луке: отварање нових лука, пре свега Новог, одвлачило је промет, а нови намети уништавали су трговце. Соркочевих је и 1721 ишао у Босну да поздрави новог везира, бившег нишког пашу Абдулаха. Августа 1721 он изјави паши: „Силни намети на стране трговце који долазе у нашу луку одбијају свакога. Сад се чак од Мостара иде на Сплит. У Новоме, Рисну и у Макарској врше се припреме за отварање скеле. А у Церници се наплаћује 8 динара на коња који силази ка Дубровнику. Заиста је по божјој вољи наш град спао на четири или шест трговаца. па су и ови без паре и динара“.¹⁾

1722 изнесе Марин Соркочевих босанском паши да су дубровачки трговци изумрли и да странци листом иду за Сплит, где нема турских царина. „Ми смо без трговине и на копну и на мору“, узвикнуо је патетично у племенитој лажи.

У Дабру, Стоцу и Церници су 1718—22 силно повишене царине за пролаз робе, просечно за око 6—7 пута. Не само да се од трговаца који су силазили на море узимао намет на робу (восак, кордован, говеће коже, вуну и жито²⁾) већ и на робу која се са мора возила за унутрашњост (лондрине, млетачко сукно, бибер, کالاј, олово, прерађене јагњеће коже из Апулије).

Главна брига Дубровчана била је да спрече отварање нових лука и да нешто смање нове царине.

Босна, Херцеговина и Црна Гора тражиле су нове луке. Босанци су непрестано слали молбе у Сарајево и Цариград са захтевом да им се омогући извоз робе из нових лука. Снажни градски слој више се није дао окивати у ланце Дубровника и Сплита. Дубровачки монопол пуцао је под навалом трговаца од

¹⁾ Из Стоца је јављао неки трговац да се од коња наплаћује по реал, а у Царинама дупло толико, док се пред Сплитом даје само 4 динара Клишанима.

²⁾ По једној процени из овога доба, херцеговачки Санцак могао је годишње извести до 135 тона жита.

Нове Вароши до Сарајева и Ливна који су тражили одушка за своју робу — нове луке.

Турско царство се било разобручало и децентрализовало. Трговци су тражили луке, паше су им давали, Млечани су радили у корист отварања лука на своме терену, цариници су гулили кожу оном ко је ишао у Дубровник. Тако су сви радили против дубровачког монопола. А сенат је и даље наступао на Порти и преговарао са султаном. А шта је цар могао учинити у Босни? Страхујући за харач, чијим су обустављањем претили Дубровчани (услед своје беде), уцењиван, султан је издавао повеље у корист Дубровника, и везири са Порте су се чинили као да могу одржавати традиционалне законе о дубровачком монополу, насупрот интересима провинције, која је уствари већ била препуштена самој себи. Зато су са Порте стално излазиле наредбе у корист Дубровника, али су се губиле у песку распадања док би стигле у наше крајеве. У исто време када је пропадао Дубровник, дешавало се то исто са Турском, код које је први узалудно тражио спаса (А Дубровник је ипак, у ово доба, био турска лука за турске трговце, не млетачко утврђење, дакле, са правом на помоћ, како су сенатори говорили).

1723 су Дубровчани на Порти морали доказивати великом тефтердару да Почитељ и Љубишки раније нису продавали со, које су сада отворили и упропашћивали дубровачку продавницу.³⁾ Стонска продаја је малаксавала. 1729—30 продато је 10400 кабала, а 1762—3 још 6700 кабала од по 36 ока.

Зато су Дубровчани водили очајну борбу да затворе све туђе луке између Драча и Сплита. Макарска је 1726 продавала со много јевтиније него Стон. Рисан и Нови опет примише трговце. Дубровчани су се зато жалили на „општу пропаст“ своје трговине.⁴⁾ Прорацише са сољу још и Макарска и Омиш. Једно писмо из Мостара од јуна 1727 јављало је да је на Неретви отворена лука у Габели. Почетком јула преко Мрцина прође караван од 250 коња за Нови. Усплахирено су се растрчали поклисари да спасавају ствар, преклињући Турке да затворе Нови и Макарску. „Млечани експлоатишу Турску и уништавају њене подложнике“, кукали су у Цариграду. Богорадили су да се скину намети, који трговце просто терају на Нови.

Нови херцеговачки санџакбег отвори 1728 луку у Рисну која је навелико примала вуну и сир. 15 јуна свечано је у Макарској прочитан султанов ферман о отварању луке.

У Цариграду су сад поклисари кроз грцање говорили „све би залуду, опет свако узме ходити до ко хоће и носи трговине на скале забрањене“. Мурат капетан Клобука паде у тамницу зато што је у корист Дубровчана испуњавао један царски акт против

³⁾ Писмо из Новог Пазара од 15-X-1723, Acta XVIII, 167/3224.

⁴⁾ Дубровачки држ. архив, Let. di Lev. 72, 23.

Новога. 1729 је Макарска опет била пуна коња са житом које су размењивани за со. Из Сарајева су писали трговци да постоје фермани за Нови и Рисан. Станислав Буровић из Новога приспе у Мостар да са трговцима преговара о коначном одобрењу луке у Новоме. Узалуд су Дубровчани из Цариграда довели царског делегата да позатвара све луке. Млечани су 1729 одлучили да још више раде на отварању ових лука, за њих толико корисних. Смањили су извозне царине, подмитили паше и ширили вести о кути у Дубровнику. Зато је дубровачка влада писала 1730 „да је сада трговина врло ослабила јербо се разбила на веће стране“³⁾. Макарска је радила, а у Новом је сваки трговац могао да прочита царев ферман, издан дан после фермана о забрани.

Ужас је завладао код дубровачких госпара кад су Турци по Босни почели да састављају акт како Дубровчани плаћају мали харач те га треба добро повисити. Тумач Мартелини је сузних очију износио у Сарајеву: „Раније (1703) је било толико бродова са нашом заставом код нас и по лукама царевим, а сада нека дође чауш да види колико година треба да прође, да тамо стигне неки наш чамац. Онда су по многим местима Турске биле колоније наших трговаца, нарочито у Београду и у Темишвару, и свако је имао довољно капитала за добре послове. А сада има трговаца само у Новом Пазару, где их је неколико, и 2—3 у Рушчуку, а иначе их нигде нема. И ови су сиротиња и једва се прехрањују. Пропала је трговина, продаје соли нема, капитали су изгубљени, свуда раде нове скеле, стонски омин умреће од глади...“ Овакво нарицање достало је било већ уобичајено, фраза као и свака друга мада је иза ње ипак стајала истина.

1731 заседе у Босни Топал-паша. Он је морао слушати јадиковање Ђива Гучетића: „Отворен је сад трговачки пут и скела и у Никшићу. Тамо у гомилама долазе Црногорци и одвозе вуну, сир и стоку за Котор, где се продаје со“. Гучетић је жалостивим гласом литанисао: „Нестали су трговци, уништени капитали, пропао промет, престала пловидба, истргнуте из Царства колоније, упропашћени грађани. Од чега харач да платимо?“

Седећи у Травнику он дознаде да више нико од Никшића по вино за славе не иде у Конавле него га караванима довозе из Рисна. Морао је зазвекати пуним кесема реала и цекина, покушавајући да онемогући луке у црногорском приморју. „На ово наше стење голо не стиже сада ни трговац са суха ни морнар са пучине морске“, уздисао је драгоман Магрини у Цариграду.

1733 опет је из Макарске навелико извожена со, а капетан љубушки чак забрани да се иде у Стон. Јуна 1733 изађу нови фермани о дозволи рада новога и Рисна. На дубровачко запомагање делегат са Порте забрани рад Никшићу. Али су онда Ба-

³⁾ Copia lettere 2, 10.

њани и Никшићи продавали робу Црногорцима који су је сносили у Рисан и Котор.

Црногорци и Никшићи навелико су носили робу у Приморје. Почетком 1735 ишло је за Нови много намирница, а у целој Боки вршене су припреме за повећан извоз у Млетке. Херцеговачки извоз за Рисан држали су 1735 потпуно у својим рукама Црногорци. Дубровачки лекар Марко Флори ипак успе да омете овај рад у Травнику.

1731 и 1733 добили су Дубровчани султанове повеље које су забрањивале рад свим лукама од Драча до Сплита. Па опет су на Порти морали причати — пошто акта нико није ценио — да су потпуно пропали због нових лука. Тражили су затварање Новог и Макарске. Али су баш те године каравани са вуном окренули ка Никшићу и Рисну. Босански везир Али-паша јавио је 1738 Порти да Дубровчани и даље захтевају затварање Новог и Рисна, залажући се и сам за то⁶. 1739 Станислав Буровић из Новог дође у Босну да затражи нову дозволу за своју луку. „Задавиће нас Нови”, писали су Дубровчани. Када Сплит смањи промет, навалише из Новог да већ једном реше ствар. Босански везир изда бурунтију у корист Новог. У мају 1740 свечано чауши отворише луке Рисан и Нови. Млетачки уред трговине 22 новембра 1740 објави снижену тарифу извозних царина. Предвиђен је велики извоз свиле, сувих кожа, пољава, кожуха, памука, кордована, пређе, јагњећих кожа, солунског сукна итд. У лето 1741 градио се пред Новим велики хан за трговце. Дубровчани дигосе буку да је то доказ да је лука незаконита, када тек подиже објекте. У Травнику се појави дубровачки посланик са нарамком докумената који су сведочили да Нови у седамнаестом веку никад није био лука. „Зар дивна сила султанова баш нема никаквог другог средства да заустави Црногорце и Кривошијане него ово — да им одобрава рад у Новом и Рисну?” питао је посланик. Стварно успе да ограничи за неко време промет у Новом на саму храну.

Дубровчани су свуда интригирани не би ли сколили кога пашу да сасвим затвори црногорске луке. Било им је криво што Макарска и даље продаје со за Дувно. Петар Даниловић, кнез зубачки, протера у мају 1743 караван од 40 коња за Нови, а одмах затим прође још 120 коња. У Макарској за две јунске недеље раскрчмише пет бродова крцатих сољу. 1746 сећали су се Дубровчани са тугом како су некад „лепо биле забрањене све незаконите скеле: Омиш, Макарска, Габела, Рисан, Нови”. Кроз Мрцине су пролазили зубачки каравани са гвожђем, а враћали челик из Новог, где се продавала и со. Гомиле Зубаца показивале су Дубровчанима пуне торбе беле соли из Новог.

⁶) Писмо Луке Кирика из Цариграда од 22-II-1738, Acta 3163.

После дубровачког сукоба са Млецима почетком педесетих година још су слабије важиле ретке наредбе против Новог и Рисна.

Велики везир Реџиб-Мехмед-паша писао је 5 септембра 1759 босанском везиру: „Дозвољене су само три скеле — Сплит, Дубровник и Стон (за со). Сада су у облику малићане опет отворене луке Нови и Рисан. Дубровачки посланици су ми доказали да је ове скеле незаконито отворио никшићки капетан, који је у Грахову отворио и царинарницу за караване који силазе на приморје. Ово се има онемогућити”. Велики везир Дервиш Мехмед-паша наредио је 28 децембра 1775 босанском везиру Силихтар Мехмед-паши да услиши дубровачке молбе. Још увек је Дубровчанима полазило за руком да ометају рад Новоме и Рисну. А узалуд су 1764 тражили да се поруши један мост код Почитеља, како би се караванима спречио пролаз на Неретву.

Тако је дубровачка трговина у осамнаестом веку пропадала, и безуспешно су Дубровчани покушавали да затворе конкурентске луке.

Колико је била опала дубровачка трговина, може се лепо видети на примеру једног трговачког артикла — кафе.

Кафа, роба која се на Балкану навелико трошила, без које није било ни отменог разговора, увела се у Дубровнику почетком седамнаестог века. Али век касније, када се на све стране пила кафа и свуда ницале кафане, а у нашим крајевима се она сркала и у најмањој касаби, за Дубровчане је она била скупа и зато ретка. У седамнаестом веку се преко ове луке увозила кафа из Египта за Сарајево и Београд, где појединци ипак носе надимке по занимању „кафедија”. А сто година касније трговци из залеђа доносе кафу у град. Драгоцено зрневље одакле није било непознато. 1729 је неки Миха из Златарске улице оставио и 700 грама кафе и лепе бакрене филцане. Како неког другог је 1733 било „ибричића малих од кафе и ибричић од чоколата”. За некакве панталоне рекао је купац 1732 у радњи да су „кафене боје“.) Неки чувени проповедник обдарен је 1743 једном оком кафе, која је вредела 2/3 цекина. Али колико муке за мераклије да набаве кафу! У осиромашеном граду, у коме је још сто година после великог земљотреса било нераскрчених рушевина, трговци нису имали рачуна да држе ову робу. Она се помало довозила са стране и одмах распродавала неколицини купаца. Матија Бошковић довезао је 1723 кафе из Цариграда. Група трговаца довезла је 1739 шведским бродом из Цариграда два цака кафе. Нешто је стизало и из Солуна. 1750 су оданде приспела два цака арапске кафе. Кафа се доста транспортовала караванима са Истока. 1723 изгласао је млетачки сенат прописе о приходу свога конзула у Драчу и Бојани за извоз сваковрсне

*) Div. di foris 152, 196.

робе из унутрашњости за Млетке. Плаћало се 6 аспри на товар од 140 ока. Биле су одређене и превозне тарифе за пребацивање робе у Венецију. Из Турске је кафа стизала караванима и у Славонију (поред македонске вуне, кожа, босанског гвожђа и памука). У Дубровник се нешто кафе допремало и са запада, заобилазним путем. 1750 дошло је нешто кафе са Малте, а 1751 довезао је оданде неки трговац 7 цакова кафе. Најјасније показује дубровачке прилике овога доба, пре другог успона морнарице, чињеница што се стално из унутрашњости довозило помало кафе, уз другу робу. Мартин Гргуревић, трговац сарајевски, довео је 1731 на Плоче цео галантериски дућан (јер Дубровчани више нису извозили занатске производе него су их често куповали од Босанаца, а службени путници би се у туристичком заносу претрпали пешкирима, пештемаљима, марамама, чибуцима, гајтанима и папучама). Сарајлија изнесе кошуље, капе, усолјене језике, папуче и 42 оке кафе. После неколико месеци опет се појави, носећи фењере, филдане, ђемере, доламе и 6 ока кафе. 1730 дође из Србије момак једног дубровачког трговца и дотера 353 цака вуне, јастука, чакшира, свиле, једну шубару, а донео је и једну кесу кафе — из Лесковца у Дубровник.

Из Бара је неки трговац 1729 донео две оке кафе у Дубровник.

Сарајлија Јакобић продавао је у Дубровнику 1741 папуче, дуван, тањире и ибрике за кафу.

Предузимљиви мостарски и требињски трговци су преко својих ортака у Египту на француским бродовима доносили кафу из Александрије.⁶⁾ Када су Дубровчани хтели да се одваже на трошак и да набаве кафе, могли су чекати док неки Херцеговац не снесе коју кесу опет на море, одакле је и пребачена за унутрашњост. Врло ретко су дубровачки трговци откупљивали робу још приликом искрцавања египатске робе у луци. Михо Бунјић је 1747 положио 1350 цекина и откупио товар робе из Египта, у коме је било и кафе.

Зато су Дубровчани били на великој муци ако би им неки паша затражио дар у кафи. 1745 хтео је босански везир мало пириџча, шећера и кафе, пристајући чак и да плати робу. У

⁶⁾ Марсељски капетан Жан Мартен пошао је 22 августа 1740 из Александрије са товаром платна, пириџча и кафе за требињске трговце. 11 фебруара 1742 испловио је из Александрије са сличном робом и кафом за босанске трговце провансалац Жанжозеф Брине. Том Тајлхост, капетан енглескога брода, испловио је 17 августа из Александрије са товаром кафе, пепела, платна и шафрана за Млетке, итд. Дубровчани су ипак успевали да се дочепају мањих количина ове кафе: узимали су на сваких 100 ока 2 оке царине. Acta 186 В¹ 133.

целом граду нашло се једва 2000 кг пиринча⁹⁾, а шећера је било само око 150 кг у свим дућанима, и то у праху, ниједне целе главе. Паша је плаћао оку пиринча 6 динара, а шећера целих 47,5 динара. Кафе уопште није било. Паши су „господа дубровачка“ отписала овако: „Најпослије за кафу, нама је мучно јер се на овој страни не наводи ни мало, јер одавно није дошло одникле, а није ствар која се овди продава обичајно, и да се хоће добавити, треба да се мучи тамо у Сарајеву“.¹⁰⁾ Колико је била ретка кафа. види се по једном случају из 1752. Неки трговац Лазар Томић буде ухапшен од дубровачког емина, а по налогу подгоричког муселима Кајмак-паше, јер је носио забрањено сребро. Дубровчани су били запрепашћени када је трговац из бисага извадио 12 ока кафе и откупио се.

Ипак су људи из многих градова данашње Црне Горе радо трговали са Дубровником. Ту је било кредита, цекина. сталне пловидбе, веза са иностраним лукама. Дубровник је још доста широко пословао на Балкану, извозећи сировине на запад.¹¹⁾ Из Босне и Херцеговине стизале су у град велике количине разне робе — вуне, воска, кожа. Трговци из Сарајева, Мостара, Фоче, Требиња, Високог, Стоца, Билеће, Дољана и Чајничка стално су силазили у Дубровник са робом. Особито су активни били трговци из Сарајева (нарочито православна чаршија) и Мостара (муслимани). Из једног извештаја о доласку Босанаца у Дубровник види се следећи број лица која су долазила на море:

	1736	1737	1738	1739	1740	1741	1746	1749	1751	1752
Сарајево	56	103	94	77	62	51	53	75	80	74
Мостар	38	39	44	17	10	8	31	53	63	102

Они су доносили огромне количине робе. Гвожђа (у балама):

1759	1120	1761	680
1760	1240	1762	1000

воска (у свицима од 72 оке):

1719 — 670 — 1738 — 420 1760 — 1100 (и још 880 завежљаја). Сам Хусеин Ђато Бехмен допремио је у мају 1764 265 свитака

⁹⁾ Ширинач су набављали у Венецији, Синигалји, Анкони, Александрији и Фамагусту. 1736 купили су преко конзула Ива Гармољези 12000 ока са Кипра по цени од 24 $\frac{3}{4}$ цекина хиљаду ока, тј. ока је стајала 4 $\frac{2}{3}$ динара, а продавала се по 5 $\frac{3}{8}$ —6 $\frac{1}{3}$ динара ока. *Copia lettere* 1,255.

¹⁰⁾ *Copia lettere* 2,248. 1743 су ипак послали кафе. 1719 је у Банвиру Никкола Соркочевић у сласт сркао кафу из пашињих филдана (Писмо о томе у *Acta* 171/3253). 1764 тражио је везир да му се пошаље кафе, иако су је босански трговци преко Сплита слали за Ријеку и Трст. Дубровчани су Турцима каткад слали чоколаду „за опсенити простоту“.

¹¹⁾ Мало су још Дубровчани допремали западне робе на Балкан. Они су извозили робу са Балкана за Синигалу, Анкону, Млетке, Ријеку. Трговац Миха Бунић примио је 1739 са Ријеке пошиљку од 46 бала платна, 2600 чаршава, челика, кутија, намештаја, клинова, али је то било ређе.

(преко 23.000 кгр). Говеђих кожа и бала кордована (шеврета) доносили су у огромним количинама: кожа 1763 — 45.000 комада. Сами Дубровчани довели су 1759 преко 13.000 кожа. Кордован: 1720 — 280 бала, 1763 — 650 бала. Из Босне се допремао и дуван. Иначе су главну масу дувана Дубровчани примали из Драча и Скадра:

1748 — 94 цака, 1750 — 466 цакова.

Поред тога се из Босне извозила руда аурипигмент, нешто живе, бакар, вунене поњаве и занатска роба.

Турски поданици су уствари потиснули Дубровчане. Они су стизали из Србије, Босне, Бугарске, Румелије. Само у јуну 1740 довели су они 251 свитак воска, 2500 кожа и 300 бала кордована. Од марта до септембра 1742 довели су они 554 свитка воска и 360 бала кордована. Вуне су дотеривали врло много. Само у залог дубровачким трговцима давано је вуне (у цаковима):

1738 — 2780

1739 — 1490

1740 — 1170

Главни артикал страних трговаца био је восак. Од пролећа 1737 до пролећа 1738 дотерали су воска 1150 свитака сувим, 200 морем, а Дубровчани су донели још цигло 13 свитака.

И сами дубровачки трговци су пословали на Балкану. И поред све кукњаве претставника власти о пропасти трговине, било је још трговачких колонија по Турској. Дубровчана је било у Рушчуку, Видину, Новом Пазару, Софији, Пловдиву, Влашкој, Скопљу итд. Новопазарска колонија радила је стално, тешко је погођена ратом 1737, спала је на танке гране 1783 када су три трговца помрла од куге и остао само још један, али је 1787 тамо лепо радио дубровачки безистан. Ова се колонија одржала најдуже, поред Рушчука. Из Рушчука и за неко време из Видина и Влашке довлачили су восак и коже, као и из Софије, Пловдива и Скопља и са Косова. Са Дунава се извозио кавијар.¹²⁾ Преко ортака и херцеговачких трговаца стизало је у аустриско доба чак и из Београда.¹³⁾ Онда није никакво чудо што су робу довлачили на дубровачку скелу: 1717 Паво Андријашић из Рушчука, 1721 Михо Радојчић и Бошко Кућица из Скопља, 1724 Матија из

¹²⁾ 1732 извео је Богић Јововић 28 бурета ајвара за Италију. Div. Not. 142,37

¹³⁾ Неколико примера извоза из Београда: 1721 Ђуро Бијелопавловић допреми воска, 1723 Илија Јовов восак, коже и кавијар, 1725 Станиша восак, Мојсије немачки јеврејин платно и кравата, Богић Петровић восак, 1728 Јован Вукановић и Сава Грковић коже, 1729 Петар Петровић восак и коже, 1731 Јово Марушић коже и восак, 1736 Нико Божов меда и лисица. У лето 1735 закључио је Кузман Лучић да од Ђива Бундића прими 800 цекина да за њега оде у Београд и набави кожа. Потписали су се Њирилицом и он и његов син Лука Кузманов. Div. fosis 154,227. Извоз из Београда се наставио и после турског освајања. Ондане су са робом долазили 1741 Мехмед Шарац, Петар Шетало, Марин Митровић, Хасан-баша и други. Какве су прилике тамо владале за време рата види се из путо-

Пловдива, Драгојло Радић из Софије, Кузман Лучић из Ужица, Богић Петровић из Крагујевца, 1725 Иван Мирковић из Пловдива, а други из Влашке, Прокупља. На основу неких трговачких аката види се да је роба стизала 1730 из Пловдива, Прокупља, Лесковца, Рушчука, 1732 из Ужица, 1733 из Ниша, 1735 из Ваљева и Пирота, 1739 из Скопља. Ниша, 1740 из Прокупља, 1741 из Крагујевца и Ниша, 1745 из Ужица, Рушчука, Видина, 1747 из Ужица, Букурешта, 1748 из Ужица, Видина, Прокупља, 1749 из Ужица, 1750 из Ужица и Видина, 1752 из Рушчука. Из Ваљева и Ужица стално су стизали домаћи трговци 1760—80. Око 1750 каже се у једном извештају: „У Босни и Херцеговини је мало дубровачких трговаца и ограничавају се на кордован и трубу вуну. У Румелији и на Дунаву лежи сва снага дубровачких трговаца, јер су тамо три основне ствари — восак, коже и вуна, које Дубровчани и Требињани навелико набављају. Херцеговци су продрли и у Војводину, одакле су извозили робу за Млетке. Звали су их „Сарајлије“. Новосађанин Теодор Савић имао је 1760 рачуне са дубровачким трговцима у Венецији (Тројан Лалић и Иван Ферић). У Софији су 1747 била још само два Дубровчанина, јер су сви пошли на Дунав. Видин и Ниш били су пуни албанских трговаца који су робу слали за Скадар и Драч.

Иако од око 1770 Дубровчани на Балкану падају на најтање гране, локални трговци и обогаћени Херцеговци преузимају део њихових позиција и довозе робу у Дубровник. Тако се једним делом ка Дубровнику оријентисало велико подручје од Сарајева до Београда, Букурешта¹⁴⁾, Софије, Пловдива, Скопља и Драча. Није никакво чудо ако се и низ трговаца из градова Црне Горе упућивао на дубровачко приморје. Укупни дубровачки извоз преко мора процењен је око 1765 на 2000000 франц. ливара.

Дубровчани су радо трговали са градовима данашње Црне Горе. Али су се страшно плашили Црногораца.

Још у шеснаестом веку стрепели су Дубровчани од црногорских чета које су полазиле у походе. У ово доба је страх доживео висок степен. По наредби турских власти, Зупци су били дужни да заустављају црногорске чете које су продирале ка дубровачкој територији. Зато су дубровачке власти Зупцима даривале муниције. 1729 примили су протопоп Васо и кнез Данило-

писа једног лионског мануфактуристе, који је 1740 био у Србији Жан —Клод Флаша. Он пише: „Селаца беже и сакривају се чим виде да се селу приближава нека већа група људи. Сав се свет разбегао“. Аустријанци су побеђени напустили земљу. Једно писмо из Томашевца од 8 августа 1739 описује један марш: „Идемо дугим маршевиљама и свакога часа остављамо хрпе мртвих на друму. Четрнаест дана нико није јео ничег куваног. Болести косе наше редове. Видијмо само небо и земљу и ништа друго“. (Писмо је преко Беча стигло у Дубровник).

¹⁴⁾ 1734 умре у Букурешту Никола Гучетић. Бујро Медини трговао је 1708 у Молдавији и Галцу.

вић 60 либри барута и 120 либри олова — више симболичан поклон. Влада је ову услугу често помињала, распитујући се за црногорске припреме. У мају 1755 стигло је у Дубровник писмо „од мене кнеза Костадина Даниловића и свега племена зубачког“ са молбом за прах и олово.¹⁵⁾ Дубровчани су непрестано успевали да турске власти наредe и припрете Зупцима да не пропуштају Црногорце у Конавле. Водила се преписка са Мехмед-бегом Љубовићем. Он је 1747 писао Антуну Бунићу неколико ћирилских писама. Сулејман капетан Требиња издао је 1742 оштре наредбе Зупцима. Али разуме се да Зупци нису могли да зауставе Црногорце. Једном је под турским притиском организован отпор који се завршио тешким губицима у стоци (1755). Зупци су радије сарађивали са црногорским четама. Неки Раде Кулишић из Зубаца учествовао је у једном походу 1737. У селима Пријевору и Звињи често су ноћивали Црногорци.

Главна насиља на дубровачкој граници чинили су херцеговачки Турци. Особито су разне баше вршили зулуме, нападали трговце, крали пушке, набављали со без пара, ударали на домове, одводили стоку. 1734 група разбојника упаде у Конавле, одведе 120 брава, две девојке и једног дечка. На сва уста су причали да долазе из Црне Горе. У ствари су били преобучени Требињани. Овај је случај нагнао Дубровчане да се замисле над понеком похаром која се приписивала Црногорцима. А тих пљачки је било стално. Око 1720 ухватили су Црногорци у Конавлима четири младића, и из руке у руку, робље доспе до скадарског паше. 1731 ишли су носиоци харача на Порту, водећи за султана четири коња сребрњака и једнога са цекинима. Одједном се пронесе глас да Црногорци наступају. Наврат нанос поклицари умакоше са Корита ка Невесињу.¹⁶⁾ Зато су Дубровчани стално слали уходе да шпијају неће ли се опет Црногорци упутити на море. 1736 буде разбијен један караван, намењен Дубровнику. Онда сенат написа љутито писмо Дурмишу Беџирагићу, буљубаши у Зупце: „Наши сваки дан иду на све стране уходећи справе од Црногораца за чување и ваше и наше, али зубачки пандури сад не даду да иду чинит никакве помње изван наших граница, како су и прије чинили и уходили, зато је право да ваши с нашим лијепо се договарају и проходе и да пусте наше ходити и речене помње имати за опћено чување“.

1743 жалили су се Дубровчани Ибрахим-паши требињском да су опет Црногорци били у Конавлима. У марту су престрашено јављали у Требиње „глас да су на скупу Црногорци, и да се справљају доћ за причекиват и разбијат караване који пролазу на ову скалу и да још савише одредили су удрит на Конавле и поплијенит ова наша села“.¹⁷⁾ 1740 пронађе се у Ко-

¹⁵⁾ Олово је стајало 4 динара либра а барут 12—14 динара (358 грама).

¹⁶⁾ Let. di lev. 72,256.

¹⁷⁾ У исто време погibe у Србији, у неком селу код Ниша, дубровачки трговац Иван Капетанић.

навлима мртва Херцеговка. Дубровчани се упеше да докажу како су је убили Црногорци. А баш те године жалили су се херцеговачки Турци да су од Црногораца претрпели веће штете него од немачке војске у рату. Зато је босанском паши било јако сумњиво да баш Црногорци убију ненаоружану жену, и крв морадоше платити стварне убице — дубровачки сељаци. 1746 група Црногораца са Драгишом Милошевим, Милутином Карлићем, Јовом Бранковићем и неким Гавриловићем одведе из дубровачке Жупе два детета. Узалуд су Дубровчани кукали у Требињу. Хамзи капетану у Никшић писали су: „Црногорци бију и у ропство воду“. Захтевали су да се Дубровник брани турским четатама, јер спада под Турску. 1748 нестаде опет неко дете. 1752 набавише Дубровчани од Турака једног заробљеног Црногорца и почеше преговоре о размени.

Уствари су Дубровчани врло мало страдали од Црногораца. Град је био турски харачар, грађани су се кретали по Турској, у албанским водама чак су дубовачки бродови отворено вијали султанов барјак. Па опет су црногорски походи били управљени пре свега против тврђава и насеља у Херцеговини. У немогућности да се одупиру нападима, херцеговачке паше су тражили споразум са Цетињем. По налогу Ибрахим-паше требињског дошло је 1745 до уговора „села од Мокрина, Пријевора, Крушевице, Зубаца, Корјенића, Бањана и Никшића имаду ухитити тврду вјеру са селима и са пребиваоцима Црне Горе, да једни дружијем од сад унаприједа неће донијет никакве штете ни досаде“.¹⁸⁾ Дубровчани су усплахилено писали Турцима да би и они желили некако да ухвате веру са Црногорцима, или нека се „примирје“ протегне и на Конавле „нека би се један дан могло мирно живјет с онима краја“. 1749 уговорила су опет села у Херцеговини да се не боре са Црногорцима. „То значи да сад Црногорци могу слободно пролазити“, вајкали су се Дубровчани. Али су многи казнаци дубровачких села писали да се „од зулума **турских** баша више не може из куће изаћи“. 1752 доказивали су Дубровчани требињском капетану какве штете они трпе од ових капитулантских примирја. Кнез зубачки са осморцом главара, по налогу и допуштењу, турском успео је да у неутралном Котору склопи нови уговор са Црногорцима. Ипак су се водиле борбе на другим местима. У једном турском писму од 20 фебруара 1754 обавештени су Дубровчани да Херцеговина више не може трпети црногорске провале. Сви капетани саставише документа, кадије издадоше и заведоше акта и на Порту пође турска делегација да се жали. Између осталих пошли су и Омер-бег Реџепаша (Невесине), Мустафа-ага (Никшић), Мустафа-ага Капетановић (Требиње), Абдил Бали-ага (Кључ).

Али је ферман из Цариграда препоручивао Босни да не удара на Црну Гору. На навалывање везира Хаџи-Мехмед-паше,

¹⁸⁾ Copie lettere 2,245.

спушког капетана Абдулах-паше Пармаковића и ага издала је Порта јула 1755 ферман за Босну, у коме се забрањивала оружана акција. Дубровчани су били очајни. Баш им је опет био настрадао један караван. Фебруара 1756 нови ферман је већ помишљао на рат. Дубровчани уложише нове жалбе. Маја 1756 изађе цариградско наређење да се Босна креће против Црне Горе. Сви су веровали да су само Дубровчани на Порти издејствовали ову наредбу. Уследио је познати турски поход против Црне Горе од 1756 године.

1767 жалили су се Дубровчани Хасан-бегу требињском да Црногорци окупљају чете и да сигурно ударају ка Дубровнику. Преклињали су да се Зупцима издају наредбе о чувању путева. Сваки корак Црногораца под Шћепаном Малим пратили су дубровачки агенти и у писмима извештавали сенат.

И крајем осамнаестог века жалили су се Дубровчани на Црногорце. Само су најзад и они увидели да је узалудно свако обраћање турским властима. Били су принуђени да већ једном преговарају са Црном Гором као и са сваком другом земљом. Са Шћепаном Малим измењивана су писма. Кореспонденција се водила и са Петром I. Једним писмом од 15 марта 1800 владика одговори како су његови људи просочили неког Николу Марића, који је Дубровчанима отео коње. У писму из Стањевића писао је Петар „Ја не говорим да може бити да који од вашиех држи руку с Кривошијанима и другим сусједима, говорим да Кривошијани оли њихови пријатељи краду слободно, држе руку један другому и миту гладне људе и лакоме који их бране и постављају кривицу на Црногорце“.¹⁹⁾

Од приморских градова трговао је са Дубровником нарочито Бар. Било је у њему неколико трговаца који су прелазили уске оквири локалне трговине и одлазили у Дубровник, Апулију, Трст и Анкону.

Због веза са барским трговцима и због деловања барских гусара морали су Дубровчани одржавати добре односе са барским властима. Те везе скоро увек су се односиле на поједине случајеве из трговачких односа ових градова. 1729 молили су барске аге да дубровачке власти похране ствари лекара Ивана Анђела, које су код њих, што је сместа учињено. 1737 заузимао се барски муселим за своја два грађанина — Луку Штукановића и Николу Тураковића да им Дубровчани не утаје новце. Муртезан-ага, капетан барски, залагао се 1741 без успеха да његови трговци не подлежу више карантину. Било је то доба куге. 1749 борили су се Дубровчани против нових намета и успели су да ангажују Баране да посведоче како турски закупци малићана „безочно“ наплаћују ђумрук на робу коју Барани морем довозе у Дубровник. 1765 био је у Босни неки Баранин, тр-

¹⁹⁾ Низ писама владике Петра у Acta 24/657.

говац, са братом, те умре од куге у дубровачком лазарету. Брат утече главом без обзира и муке је имао сенат док је приволео Баране да приме остављену робу. 1768 предали су Дубровчани Абас-баши, поверенику Исмаил-капетана, неку робу која је за њега дошла са Малте. 1772 оставио је Баранин Шабан-рајс свој брод у Дубровнику и сенат је тужно питао муселима шта да ради.

Барани су нарочито извозили производе црногорско-албанског приморја. Неки Алија Хаџиасановић укрцао је маја 1734 четрнаест бала дувана у листу и шест цака ориза за Трст, где је робу распродао.²⁰⁾ Са Дубровником су махом трговали муслимански трговци (и сам град био је углавном насељен муслиманима). Њихова роба састојала се углавном од дувана, бивољих кожа, говеђих кожа, гуњева, поњава, воска, пасуља, пиринча, вуне, крзна од разне дивљачи, шкоранци, кордована и нешто мало занатско-галантериске робе (гајтани, чарапе, улари, антерије, капути, ћилими, пешкири). Главни трговци били су одреда муслимани. Хаџи-Хасан је доносио знатне количине ове робе. Поред њега били су знатнији још Али Хаџи-Хасан, Али-баша, Мехмед Хасан, Ибрахим Хаџи-Хасан, Сефер Сејфула, Хусеин-ага, Сулејман-ага Јусуф и други. Поједини товари робе били су доста велики: Али-баша је једном 1734 довезао 2 цака дувана и 14 цакова ориза, поред других ствари, Мехмед Хасан 1737 28 бала дувана и 10 ориза, Сулејман Јусуф-баша 1747 4 цака дувана, 50 пасуља и 8 цакова ориза. Касније су Барани доносили више воска. Хусеин-баша распрода 1763 70 свитака воска, а Мехмед-бег августа 17 свитака, 1763 Хасан-баша 16 свитака, а Муса Хасан 90 поњава и 280 комада кордована. Цела је ова трговина јако опала око 1770 године.

У Бар су долазили и поједини трговци из Подгорице да набаве робу. Бећо пушкар извезао је из Бара у Дубровник 12 свитака воска, а Осман-баша 133 коже и 4 свитка воска (1752).

Сем муслимана било је и трговаца из хришћанске чаршије. Неки Антун продаде 1730 22 бале кордована у Дубровнику, поред 13 медвеђих и 10 вучјих кожа. Перо Грацић доведе 1731 много кожа и крзна, а онда и уља и воска. Поједини Барани долазили су у Дубровник и само да набаве робу или другим послом; међу овима има много немуслимана.

Барски трговци су робу продавали у Дубровнику, а ако то не би одмах успели, узимали су на њу кредит. Робу су тада давали као залог и примали највећи део њене вредности у облику каматног зајма, па би цекинима пословали док робу не би продали или је препустили кредитору. 1747 узео је трговац Јусуф кредит на робу од 100 цекина, 1750 од 150 цекина. 1760 заложу је Али-баша кожу и дуван. Неки трговац заложу капу-те, ћилиме, уларе, гајтане, чарапе, кафу.

²⁰⁾ Div. foris 153,235.

Трговина Бара са Дубровником није била велика. Ипак су кроз њу локални трговци пласирали ван града домаће продукте — ориз, дуван, восак, коже.²¹⁾

Барани су знали и гусарити. Дубровчани су у ово доба успели да их једном притесне. На Порти су старешине Улциња, Скадра и Бара морали да се обавежу на велике глобе у случају да неко од њихових удари на дубровачке бродове. Најопаснији Улцињани задужени су са 20.000 реала, Скадар са 10.000, а Бар са 15.000 реала.

Мала група православних трговаца извозила је из Бијелог Поља знатне количине вуне и воска за Дубровник. Вуна је у Дубровник стизала из Драча, Скадра, Србије, Херцеговине, Новог Пазара. Током јула, августа и септембра 1742 довели су странци у град 1700 цакова вуне. Важну улогу у томе играли су бијелопољски трговци. Они су робу караванима довозили у Дубровник. Један кантар вуне од 44 оке стајао је 12—15 реала. Неколико пута годишње стизали су товари на Плоче, где су се у лазарету раскуживали. Онда су трговци робу продавали, извозили за Синигаљу или Анкону или узимали зајам на њу. Било је више активних трговаца.

Милић Радинковић је био нарочито предузимљив. Долазио је понекад и по трипут годишње са робом, од око 1720. Тада је довео једном 36 свитака воска, 13 поњава и 12 бала кордована, а 1721 једном 50 свитака воска, 16 бала кордована. 1722 имао је поред воска и кожа, ћилимова, абе, гајтана и крзна. 1723 имао је 33 свитка воска. Априла 1728 дотерао је 72 свитка. 1731 био је ортак фочанског трговца Рада Павловића. Заједно у јуну допреме 109 свитака и 80 бала кожа. 1732 дотера у мају 68 свитака, 1736 априла 54 свитка, 1737 270 комада абе.²²⁾ Те је године заједно са Матом Обреновићем примио за заложену робу од браће Бошковић 500 цекина. Идуће године прими 1100 цекина. 1746 дао је једном у залог робе за 320 цекина. 1745 заложи у један мах 45 цакова вуне и прими 230 цекина. Понекад је имао и неуспеха: 1736 изгуби цели караван у Коритима.

Слично њему је пословао и Лазо Михатовић који долази у Дубровник од око 1738 са мањим количинама робе. 1746 узео је зајам од 410 цекина, 1747 од 500 цекина. Пословао је и око 1750. Матија Обреновић је био активнији. У лето 1742 доведе 140 цакова вуне. Он од 1738 долази чешће. Тада је у априлу распродао 64 цака вуне, 530 кожа и 38 свитака воска. Узео је још и зајам од 400 златника. Често је примао понеколико стотина цекина на робу. Ђуро Обреновић продаде 1736 124 цака вуне.²³⁾

²¹⁾ Интересантно је да се из Бара извозило мало уља, које је раније било главни извозни артикал за Венецију и Анкону.

²²⁾ Acta 186 V¹ 28. 1739—40 допремао је доста вуне.

²³⁾ Div. foris 155,79.

Бијело Поље је имало више трговаца који су допремали робу у Дубровник. Радили су вуном и воском. Међу њима су најјачи били Илија Јакшић, Антоније Лазовић, Милисав Радошевић, Паво Антуновић, Михаило Петковић, Иван Живковић, Јован Ил. Петровић, Петар Вуковић, Илија Петровић, Павле Ант. Лазовић. Види се да је у граду било неколико породица где су и оцеви и синови учествовали у овој трговини. Јакшић је био Радинковићев ортак од 1725. Антоније Лазовић од 1728 доноси вуну. Узимао је и кредите: 1746 — 500 цекина. Милисав Радошевић доноси од 1724 вуну, Паво Антуновић узе на вуну 1752 420 цекина, Михаило Петковић 100 цекина. Живковић ради од 1745, Јован син Илије Петровића доносио је вуну, а 1746 узео 400 цекина зајма. Вуковић је трговао вуном. Старији Петровић долазио је заједно са активнијим сином. Павле, син Антонија Лазовића, узимао је лако кредите од по 400 цекина на робу.

Поред бијелопољских трговаца, вуну су у Дубровник довозила и удаљенија места — Сјеница и Нова Варош. Дубровчанин Антун Хиџа купио је 1737 у Сјеници од Илије Петковића већу количину вуне.²⁴⁾ Ипак је рад ових трговаца ишчезавао пред пословањем Бијелопољаца. Само 1 септембра 1745 примило је шест трговаца из Бијелог Поља на заложену робу кредит од 1300 цекина, а 4 септембра 1745 1700 цекина. 18 септембра 1747 примила су шесторица 2300 цекина. Овај промет видно опада после око 1750 године. Трговци више одлазе у друге луке. Два Дубровчанина, браћа Бошковићи, дали су једном 1750 кредит од 940 цекина четворици Бијелопољаца. 1752 узела су једном тројица 950 цекина.

Милић Раденковић је био врло угледан грађанин. 1723 обновио је о свом трошку иконостас у цркви св. Николе у оближњем Никољцу. 1731 дао је цркви већи прилог „за душу“ својој мајци Иконији. Једва се спасао када је неки Арслан-паша правито зулуме по граду. И други трговци су давали прилоге цркви. Илија Јакшић је 1724 дао знатан дар, а Лазо Михатовић је плаћао литургије. Од Антонија Лазовића, који је умро 27 марта 1741, потиче касније позната сликарска породица Лазовића. У ово време се више пута помињу „варошани“ Бијелог Поља, што указује на знатну развијеност чаршије. 1731 неки паша је ударио глобу на град те узео „само од варошана 600 гроша“.

Плевље је имало сразмерно мало веза са Дубровником. Искључиво муслимански трговци долазили су у Дубровник, и то, изгледа, не сваке године. Доносили су восак. Хаџи-Мустафа Телимовић довео је маја 1720 30 свитака воска, неки Суљо 1722 30 свитака, Делија 1723 12 свитака, а 1725 7 свитака. Мула Мустафа трговао је око 1745. Било је и још неколико безначајних трговаца.

²⁴⁾ Div. foris 156,33.

Понекад су у Плевље стизали и трговци из страних градова да се снабдеју робом. Неки Хусеин из Требиња у Плевљу 1751 набави кордована и поњава, а Антун Хиџа воска и кожа.

И никшићки трговци припадали су редом муслиманској чаршији. Никшић је за Дубровчане био веома важан као турски град за одбрану од Црногораца. Преко Хамзе-капетана изглађивале су се једно време разне несугласице. Зато су из Никшића често стизали поједини муслимани у град, понеки јаничар, баша, ага, нарочито од око 1735. Трговином са Дубровником бавили су се трговци из Никшића мало. Неки Мехмед дотера 1737 12 џакова вуне, а 1751 воска и 500 кожа. 1752 помињу се Хусеин Ђурбеговић и његов ортак — неки Машо. Трговали су вуном. Хаџи-Махмуд 1763 дотера караван кордована и овчих кожа. Поред њега били су шездесетих година активни Хаџи-Хусеин Ајвазовић и његов брат Сали-баша, и Хаџи-Ахмед који су продавали восак и кордован.

Веома ретко су муслимански трговци из Колашина продавали робу у Дубровнику. 1752 су неки Ахмед Хусеовић и Мехмед Ђехаја узимали цекине под интерес.

Цела та трговина Плевља и Никшића са Дубровником била је углавном малога обима, јер су луке у црногорском приморју привлачиле сав промет. Само појединци из муслиманске чаршије ових градова долазе у Дубровник са воском, вуном и кордованом.

Подгорица је, међутим, одржавала живље везе са Дубровником. Овде су били веома јаки православни трговци, који су у сразмерно знатном броју ишли за Дубровник. Очуван нам је велики број њихових имена, од којих ћу навести најважнија: Милош Савић, Јово Секов, Пејо Вукотин, Јово Пешо, Иван Марков, Станиша Пешо, Стјепо Јовов Пешо, Петар Деровић, Цвјетко Пешић, Станко Бошковић, Јово Жаровић, Божо Стојанов, Петар Стаменковић итд. Они су потпуно доминирали у овој трговини, 1720—50. Савић је једном 1738 заложиио 40 џакова fine вуне; тада су радили и Јово Секов, Пејо, Јово Пешо, Стјепо Јовов и Иван Марков. Лако су добијали по неколико стотина цекина кредита. Станиша је продавао воска и медвеђе коже, а бавио се трговином и бивољим кожама (од 1730). Деровић је 1726 заложиио робу за 120 златника. Нарочито се трговином разним крзнима бавио Бошковић, који је имао кожа од вука, медведа, мачке, шакала. Никола Зечевић 1737 дотера караван вуне.²⁵⁾ Сви ти трговци нису ишли на дубровачко приморје редовно већ само по неколико пута сваки, када није било друге луке или су у Дубровнику обарали, односно, подизали цене. Од око 1745 међу подгоричким трговцима који долазе у Дубровник све је више муслимана. Отада су веома ретки православни Подгоричани у

²⁵⁾ Div. foris 156,33.

Дубровнику. Лазар Рука продаде 1750 малих кожа, неки Нешко 1752 1100 говеђих кожа, као и његов друг Јово Стјепановић. Маха узимају муслимани.

Елез Али био је врло активан већ око 1735. Тада је из Никшића довео 6 цакова дувана. После је трговао заједно са Стјепом Јововим и понекад по вуну одлазио у Нови Пазар.²⁶⁾ 1740 продао је 16, а 1742 22 свитка воска. Неки Осман Мустафић и Салих долазили су од 1738 са кордованом и чак путовали у Драч и Бар по робу. Осман је много трговао. Син Елезов трговао је вуном. Веће количине воска и вуне довозили су Мехмед-паша Адивић и Авди-баша. Бећо Туфекџија трговао је кожама и кордованом. Салих-баша је слао кордован за Синигаљу 1750. Око 1760 стално долази 7—8 подгоричких муслимана. Обично су продавали восак. Осман-баша Лилевић дотера 1760 80 свитака и још 110 завежљаја, а 1761 16 свитака и 55 завежљаја. Други су доносили овче коже и восак. Осман 1762 продаде опет 120 завежљаја воска. Кратко време био је и у тамници са сином. 1763 дође са 100 свитака и 80 завежљаја. Поред њега истицали су се Мехмед-баша Алегић, Муса Хусеин, Ибрахим-баша, Мурат-баша, Ахмед-баша Никшин, Хасан-баша, Авди-баша итд. Доносили су кордован, восак и зечје кожице. Наступали су са знатним количинама робе.

Неколико Црногораца седело је у Скадру и извозило робу за Млетке. Неки Божо Стојановић примао је велике количине челика из Ријеке.

Из Херцегновог долазило је у Дубровник неколико трговаца и помораца. Они су узимали зајмове, ишли за Анкону, Синигаљу, Трст. Око 1740 било их је око 8—10 који су пословали у граду, потписујућу се листом ћирилицом на актима и обвезницама.²⁷⁾

Тако се развијала трговина црногорских градова са Дубровником. Али је било и много сметњи несметаној трговини. Најстрашнија је била куга.

Познато је да је у Турској и у земљама које су њом граничиле од петнаестог века стално било куге, можда мање у XVI и XVII него у XVIII веку. 1730 појави се куга у Херцеговини и Босни. У Сарајеву с пролећа 1731 избије у десет кућа и за неколико дана помре пет лица. У јесен је куга морила у Драчу. У Далмацији је било случајева заразе, па је чак Сплит био угрожен. Скадарски и охридски паша искористе збуњеност неких бунтовних Албанаца и преселе их у област Ђаковице. Сарајевски трговци

²⁶⁾ 1740 прими од фирме Динко Геталдић и компанија 400 цекина за новопазарске коже. Div. foris 158,167.

²⁷⁾ У Дубровнику је постојала словенска канцеларија. Један нотар 1730 — није знао ћирилицу (Div. foris 151,268), али је зато постојао нарочити канцелар. Била је и турска канцеларија (за њу је сликар Иван Леони 1730 поправио једну велику слику св. Влаха).

писали су у марту 1732 да у граду још постоји болест. Једно писмо из Драча од 20 октобра 1732 јавља да се морија и даље шири у околини. Столац је био заражен. Чума се рашири у околним селима. У пролеће 1734 буктала је Тирана од куге. На Пељешцу је било случајева куге 1732—3.

Како је куга деловала на трговину, лепо илуструје једно писмо од 26 јануара 1732, писано ћирилицом неком трговцу Миху Мариновићу. „Сад није никога зашто је велика немоћ свуда, веће је дошла до нас, има куге у Попову и у Рамном, дође из Новог Пазара и кажу да је има свуд, ма овуда око нас највеће, а ди је затвор свуда има немоћи, и доли у Далмацији пуно које ди је страх и туга свуда. Дође из Сарајева стати овди из Мо-стара, нијесу веће ћели примати на лазарете ни робе освен воска и кожа, не може нико никуд поћи да би се што робе и прода-ло ако се прода кому кожа али двије, то је сада пазара... И овде по граду фебре има и ко се разболи, брзо мре“.²⁸⁾ Тек што је замрла ова епидемија, појави се нова.

Новембра 1737 прошири се куга у Ердељу. Крајем године већ је било окужено 12 села.²⁹⁾ 1738 поче побољевати аустриска војска у Угарској. У пролеће продре болест у Банат и појави се пред Сегедином. Умирало је много света, како се каже, више још од глади и беде него од куге. Темишвар је био сав заражен. Лешеви су лежали по банатским њивама у доба жетве. Дође до силног помора у Банату и до напада на аустриске трупе. За три дана у Темишвару помре 300 грађана, 200 војника и 100 житеља предграђа. Петроварадин се окужи. Једно очајно писмо из Баната од септембра 1738 кукало је „морија коси и оно мало преосталог народа“. Београд плану од болести. Карловци се заразе. Помор је владао у северној Србији. На Божић 1738 било је умирања у Будиму. У Ердељу за 18 дана помре 6800 особа. Осјек поче горети. Срем и Илок се окуже почетком 1739. Из Осјека се вал чуме разли по Славонији. С пролећа 1739 опет изби у српском делу Будима (1738—9 умре овде 671 човек) и у српској мали у Београду. Јуна је косила куга по Србији, Срему, Банату, Славонији. На кратко време се понегде притајивала. У Аљмашу 1739 — 40 није било ниједног венчања због куге. Задрепчани су у лето 1739 писали о ширењу куге у Хрватској. У јулу се опет умирало у Београду, Футогу, Петроварадину, Печују, Братислави, Славонији.³⁰⁾ Куга се спуштала ка југу. Стон је био сумњив фебруара 1740.³¹⁾ Због силне бриге да се куга не унесе на територију Републике, пошло је из Дубровника много племића на

²⁸⁾ Div. foris 153,14. Дубровачко село Попова Лука опусте те остану само три куће.

²⁹⁾ Писмо др Петра Бјанки из Беча од 28 децембра 1737, Acta 7/598.

³⁰⁾ И куги у Вачкој једно писмо из Печуја од 24 септембра 1739. Исто Acta.

³¹⁾ Cons rog. 158,199.

санитетске страже. Зато је донесена одлука да Велико веће може заседати са смањеним бројем чланова. 1740 куга је косила у Тирани, Појави се и у близини Боке. За некога Омера Склоповића који је 1741 ишао из Албаније рекли су Дубровчани да долази „из огња жива од куге“. 1741 куга се јаче прошири у Херцеговини, као што је јављено из Котора 18 новембра. У Босни куге дуго није било. Крајем 1738 јавили су Дубровчани босанском Али-паши о њеном ширењу: „Сас стране од Нијемаца разумјело се да се налазе врло у смући ради хасталука који им се улегао у војску у Банату од Темишвара и у градове од Крајине, да у истому Биограду не само мори војштане него још и заповједнике, и да је онди умро од куге генеро Луцано, и да се ова немоћ расијала ћа до Петер Варадина“.

Млечани и Дубровчани предузели су строге мере против ширења куге. Четрдесет дана се седело у карантинима. Штампане објаве су у Боки упозоравале народ на опасност.

6 маја 1743 писао је трговац Лазар Габрић из Добрићева Стефану Хаџи-Трипковићу: „Момче Петрово каже да се појавио хасталук у Сарајеву више Ковачића куће у двије куће, и на Изети и у Кошеви у три куће“. 1742 је куга опет морила у Београду и у Србији. 1744 се појави у Лици, Крбави, око Коштајнице и Петриње.

Једно писмо из Херцеговога од 15 фебруара 1743 говори о великој куги у залеђу.

1765—7 опет се појави куга у Херцеговини. 1767 окуже се села Горњи и Доњи Ораховац код Пераста, а пренесена је болест из Црне Горе. Много штампаних млетачких објава из овог времена показује огромну опасност од куге у крајевима око Црне Горе.

Једну интересантну сметњу црногорско-дубровачкој трговини претстављао је висок курс дубровачких талира. Трговци су у масама довлачили сребро у ковницу и давали да им се искива новац слабијег квалитета, не баиш од сувише чистог сребра. Босна је била преплављена овим новцем. Због високог курса ових „вижлина“ трговци су много зарађивали, обично око 20—25%. Ускоро свет схвати да талири имају мању унутрашњу вредност од свога курса и поче подизати цене. Восак, вуна и коже су из луке одлазили за Италију, продавани тамо за сребрн новац, тај је добри новац прекиван у слабе талире и одлазио у залеђе да се мења за робу. Поврх тога су трговци од Босанаца талирима куповали добар европски сребрни новац. Када је свет увидео ту вештину, дође до много неспоразума. Чак су и хајдучи у народној песми презирали вижлине:

У комори три сандука блага
Све су сами гроши и вижлини...
„Овде блага нема за хајдуке“.

А вижлина се ковало много, каткад и 10—13000 комада дневно. 1745, 1746 и 1747 исковано је око 477000 вижлина. Најзад је влада морала да снизи номиналну вредност талира. Ипак се много шпекулисало. Плате турских војника у Почитељу, Требињу, Кључу и Клобуку заснивале су се једним делом на приходу од дубровачке луке. Војници се 1766 потужише Цариграду да странци из Дубровника навелико извозе талире за унутрашњост те су, због велике зараде, потпуно престали са „поштеном трговином“ и нема ни царина ни прихода за Турке.³²⁾

Трговци из Бара, Плевља, Никшића, Колашина и Подгорице нису зато никада примали дубровачке талире. Они су увек захтевали здраву валуту — цекине од 3,5 грама сувога злата. Цекин је у Дубровнику вредео $3\frac{1}{2}$ — $3\frac{3}{4}$ реала или 4,22—4,26 дубровачких дуката. Дубровчани су у трговини са трговцима из црногорских градова увек морали полагати златнике, па су зато и цене мало варирале.

Рат 1737—40 није се много коснуо Дубровника и трговине. Дубровчани су претрпели знатне штете у Новом Пазару, где су изгубили много робе, неколико трговаца и за кратко време и саму пијацу. Измакла им се и Херцеговина коју су хтели да за мале паре купе од Аустријанаца када је ови освоје од Турака, и то пре него што се генерали увере да она вреди више од багателе коју би сенат платио. Били су узалуд проширили вест у Бечу да Херцеговина сеже све до Скадарског Језера и до Бојане.³³⁾

У један мах је изгледало да ће велики млетачко-дубровачки сукоб педесетих година да нанесе смртне ударе трговини. Мостарске аге издадоше акт о догађајима који их овако описује: „Дубровачка држава и господство толико од мора толико од сува јест од свијех страна обкружена од непријатеља, навласито близу њихова града једну уру хода јесу обкружени сас таборима и сас метеризима од непријатеља млетачких од све стране, који

³²⁾ Acta 186 В² 136.

³³⁾ За време овог рата Дубровчани су били силно преплашени од масе турских војника на границама. 1725 неки Арслан Ђумељак из Стоца дође са групом људи у Стоп, поскида топове са утврђења, изломил их на комаде, натовари на коње и скупи метал распрода у Сарајеву. 1735 неки грешни Херцеговац Сава Укропич усидри млеко у суду у коме је раније правио маст против шуге, те се потроваше неки Дубровчани. У очима сената Сава је произведен у злочинца и тровача великог стила који отровом истребљује град. Неки Хасан-рајс из Улциња усидри се 1737 у дубровачкој луци и поче мерити бродове згодне за пљачку. Чиновницима дрско изјави „мени је омиљело сједит овди у порту“. Муртезан из Драча 1746 у луци поче отимати воће, а стражара који дотрча разоружа и баци му пушку у море. 1747 јурила је група Улцињана у граду неке Бокеље да их посече и једва се умеша војска. 1763 измлатили су Херцеговци на Плочама војника који се узалуд бранио чибуком. 1764 дође неки Херцеговац „с једнием Црногорцем и без икаква узрока уграби и однесе пушку нашему солдагу који би постављен ту да чува наше људе“. А у

не даду, може се ријет, птици пролећети од њихова зулума и безакоња, нити кому даду проходити ни доходити на њихову скалу, коју су батал учинили. Јоште злићи од млетачких непријатеља у дубровачкој нахији јесу толико села попалили и сакећали (опљачкали) и њихове подложнике везане воде, бију и робе, јоште од њиховијех властеличића у почетак од рати јесу убили, а једнога другога заробили, који је од скоро у Сплјету затворен толико годишта у сужањству. Ради којих безакоња, страха и зала из дубровачкога града надвор изит не смију, нити се мање изговорит може зулум који им чине, јоште савише на мору близу њихова града и у портијем (лукама) њиховијем од почетка ове рати армате млетачке вазда наводи се, и галије и њихови баргенти обкружили одасвуда, зато на ови начин отсада унапријед ако им буду овакве зулуме чинили, њихова ће земља бити дезолана и сва деструта (опустошена и разорена).“³⁴⁾

Па ипак, упркос вештом провлачењу кроз догађаје,³⁵⁾ Дубровник није успео да одржи своју трговину. Нови и Рисан су упропастили промет са црногорским градовима, а повећани намети, европска конкуренција и снажнији наступ босанских трговаца били су неотклоњиви. Дубровник се бадио на морнарицу. 1570 било је око 200 бродова. Орбини 1601 пише о 100 великих бродова, и више, поред многих галеона и мањих лађа.³⁶⁾ У седамнаестом веку је флота пропала.³⁷⁾ Ново дизање од око 1740 (у последње време детаљно испитано), са зебњом су гледали Французи. Узалуд су 1766 слали ратне бродове у Груж не би ли приволели Дубровчане да смање морнарицу на уобичајених 60 бродова.³⁸⁾ Дубровчани су слали бродове за цели свет. Опет су трговали са Северном Африком, где су у шеснаестом веку

рату је граница била пуна таквих непоштговалаца дубровачких. Морало се нешто показати. У Конављима је 1740 организована хајка против неког злочинца Ивана Бороја из села Дунава, и његовог сина Влаха. Најхрабрији гониоци добили су знатне новчане награде. Војници су дефиловали са халебардама када је 7 октобра на пијаци, уз сјајне свечаности, одржана велика смотра. Трубач Миха Радмиловић је оглашавао успех приликом поделе премија и похвала. Онда је затвор био крчат. Уместо неколико сужања било је 1740 и по двадесет робијаша, а у марту 1741—25. Стално су људи извођени на тортуру, а апотекари су спремали лекове како би сужњи издржали мучења. Неке ћелије су се звале „леденица“. 1731 осуђен је неки сељак на сечење руке.

³⁴⁾ Детаљније о овом сукобу у посебном чланку.

³⁵⁾ О дубровачкој вештини да се провуку кроз догађаје, не учествујући у њима, писао је Талејран 1806. Мих. Гавриловић, Исписи из париских архива, Београд 1904,36.

³⁶⁾ Mavro Orbini, Il Regno degli Slavi... 1601, 203.

³⁷⁾ Бригентин Сент Елизабет, капетана Уга Џорџа Бромеса из Лондона, довезао је у луку 1740 товар жита из Анконе. Чекао је онда да наиђе караван са кожом. Брод су властела и племените госпође разгледали као невиђену реткост.

³⁸⁾ Интересантно је напоменути да је властелин Луцијан Ник. Пуцић ове године био млетачки шпијун у Дубровнику.

радили нарочито у Фесу. Мароканско-дубровачки рат из 1779 био је само кратка епизода, без последица.³⁸⁾ У шеснаестом веку је у индиском граду Диу била дубровачка капела св. Влаха, богато украшена од умешних трговаца. Сад су опет бродови стизали у Индију, Кубу, Лондон. Богатство се нагло накупи, али на врло сумњивим основама, јер није било политичке силе да у случају рата штити силну трговачку флоту.

По једном извештају из 1775 град је имао са свим предграђима око 6000 душа.⁴⁰⁾

Трговина градова данашње Црне Горе била је врло жива са Дубровником у доба последњег сјаја овога града на пољу извоза балканских сировина. Њено опадање било је истовремено са општим опадањем дубровачког лучког промета на извозу. За саме црногорске градове ова је трговина имала приличан значај, јер се преко дубровачке луке повећавао њихов извоз и одржавао процес развоја градског слоја у тим градовима.

Бук Винавер

³⁸⁾ Fr. Baliager, Ein marokanisches Staatsschreiben an den Freistaat Ragusa vom Jahre 1194/1780, Sd Ab. Mitt. des Seminars f. orient. Sprachen. XXX (1927), II Abt. 9.

⁴⁰⁾ Јосип Нађ, Из кореспонденције надбискупа Гарањина, Булићев Зборник, 607.